

УДК 711.551(477-25)"193"

Аспірант Марковський А. І.,

науковий керівник: д-р техн. наук академік Яковлев М. І.,

кафедра теорії, історії архітектури та синтезу мистецтв

Національної академії образотворчого мистецтва і архітектури м. Київ

ІВАН ФОМІН: РЕАЛІЗОВАНІ ТА НЕРЕАЛІЗОВАНІ ПРОЕКТИ У КИЄВІ 1930-х РОКІВ

Анотація. Творчість Івана Олександровича Фоміна у Києві 30-х років ХХ сторіччя. Послідовні тенденції розвитку «червоної доріжки» у проектах Урядового кварталу та будинку Ради Народних Комісарів УРСР.

Ключові слова: Неокласика, ампір, конкурс, Урядовий квартал, будинок Ради Народних Комісарів УРСР, Фомін.

Друге десятиріччя ХХ ст. було відзначене винятковим, складним і напруженим насиченим вибором подій. Спільним знаменником для соціокультурних ареалів можна вважати пошук нового основоположного стилю в мистецтві та архітектурі, що вилився в плідну боротьбу та взаємозбагачення течій та напрямків мистецтв під впливом докорінних змін парадигм буття [1]. В архітектурі даний процес каталізується загальносвітовою тенденцією індустріалізації і галопуючого розростання міст. Урбанізація, що тривала з початку Нового часу, досягає небачених темпів, вимагаючи від архітектури вирішення принципово нових питань, продиктованих масштабами змін. Питання ці потребують передусім теоретичного вирішення, спрямованого на опанування та прогнозування ситуації в перспективі розвитку.

Містобудівний аспект особливо яскраво проявляється на початку ХХ сторіччя. Києву, з його складною та насиченою історією, довелося опинитися в самому центрі буремних подій пошуку нових підходів до планової забудови та програмних засад розвитку міста. Однією з ключових постатей, що вплинула на формування нової київської архітектури є Іван Олександрович Фомін: архітектор трьох епох, що завше був на передових позиціях, на вістрі сучасної, передової архітектури. З Києвом 1930-х пов'язані передусім проекти урядового центру та реалізований будинок Народного комісаріату внутрішніх справ (зараз будинок Уряду).

У літературі дане питання розглядається в двох групах джерел: найперше то матеріали професійних видань та періодичної преси, що виходили у 1920–1930-ті роки, де були описані глобальні зміни та перебудови в процесі, наведені думки очевидців, професійна критика та оцінка сучасників; другий блок складають

дослідження від початку 1980-х рр. і до сьогодні. Особливо відзначаються публікації у часописах «Архітектура радянської України» та «Архитектура СССР», майже у кожному номері яких приводяться статті спеціалістів, присвячені містобудівному питанню. З поміж преси, розрахованої на широке коло читачів, виділяється газета «Соціалістичний Київ: Журнал київської міської ради робітничих, селянських та червоноармійських депутатів».

У низці сучасних досліджень варто згадати праці академіка С. К. Кілессо, зокрема статтю «Проектирование центра Киева в предвоенный период» [2], що дала початок цілій низці публікацій на задану тематику. Безпосередньо теми торкається книга Б. Ерофалова-Пилипчака «Архитектура советского Киева» [3].

Поступове посилення тоталітарного режиму призвело до того, що, згідно з планом монументальної пропаганди, комуністична доктрина мала бути виражена в усіх видах мистецтва і, найперше, архітектурі, як найнаочнішому з-поміж них: вся містобудівна концепція мала базуватися передусім, на провідній ролі адміністративних, партійних споруд, що підтверджується постановою РНК СРСР і ЦК ВКП(б) від 10 липня 1935 р. «Про генеральний план реконструкції Москви» [4].

Після повернення столиці з Харкова, у 1934 році за рішенням ЦК КП(б)У [5], постало питання щодо створення нового центру для керівного апарату УРСР. Журнал «Архитектура СССР» від 1935 року виходить з великою статтею архітектора О. Г. Молокіна, присвяченою конкурсу на забудову Урядового кварталу у м. Києві [6]. У світлі тих подій, даний конкурс виступав не стільки як суто архітектурне завдання, він подавався як подія програмна, символічна та майже сакральна: «можливість перетворити колишнє місто церков та монастирів у архітектурно-завершений, істинно соціалістичний центр радянської України» [6].

Після попередньої проектної роботи Київським архітектурно-планувальним управлінням було запропоновано 6 принципових містобудівних пропозицій [2] (за статтею арх. Молокіна, розглядалося лише 5 [6]). Конкурсною комісією була обрана ділянка на місці Михайлівського Золотоверхого, Васильківської (Трьохсвятительської) церкви, площі Червоних героїв Перекопу [7] (нині Софійська площа) та Присутствених місць. Площа мала бути 130 метрів завширшки й більш як 600 завдовжки [8]. Сучасні історики схиляються до вирішальної ролі у виборі ділянки під забудову тодішнього другого секретаря ЦК КП(б)У П. П. Постишева, (згодом першого секретаря Київського обкому партії), який, ігноруючи думку фахівців, вплинув на остаточне рішення комісії [9].

Отже, ділянкою під забудову була обрана колишня Михайлівська площа, «на основі цього завдання весною 1934 року був проведений закритий конкурс на проектування всього ансамблю урядового центру» [6], в якому прийняли участь 6

бригад: В. Г. Заболотного, Я. А. Штейнберга, Ф. Ф. Олійника, О. Г. Молокіна, В. К. Троценко та братів В. А. і А. А. Весніних. На будівництво споруд РНК та ЦК КП(б)У планувалося виділити понад 10 млн. карбованців [10], будівлі мали бути згрупованими навколо великої площі для проведення урочистих парадів та демонстрацій [8]. Обов'язковою умовою було встановлення монументу Леніна на вершині схилу, що, разом з адміністративними спорудами мало створювати цілісний образ та силуетну лінію.

Попри визначні результати, жоден із запропонованих проектів не вдовольнив журі конкурсу. Однак, наведені варіанти дозволили створити загальну концепцію майбутнього Урядового кварталу. «На базі уточнених завдань був оголошений другий тур змагання, 10 замовних проектів було розподілено між бригадами і майстернями Києва, Москви і Ленінграда під керівництвом наступних архітекторів: акад. Фоміна, Алабяна, бр. Весніних, Чечуліна, арх. Олійника, Лангбарда і арх. Альошина, Рикова, Штейнберга і Заболотного» [6].

Проект бригади під керівництвом Івана Олександровича Фоміна, представлений на другий етап конкурсу, являв собою симетричну композицію, розгорнену вздовж осі захід-схід перпендикулярно дніпровським схилам. «Особливо витончене складене планування площі. Головна її вісь зміщена південніше й проходить через Софійську дзвіницю (Рис. 1). Сама площа розділена на три самодостатні частини: розвантажувальну (для транспорту) аван-площу, замкнену основну площу і ар'єр-площу з доцільним монументом» [3]. (Як показав наступний етап розвитку урядового кварталу, представлений конкурсом 1939 року на забудову готелю, розділення основної площі було вірним рішенням).

Симетричні споруди РНК і ЦК КП(б)У являють собою видовжені, східчасті в плані 5-поверхові об'єми, акцентовані на вершині схилу 11-поверховими вежами, розділеними карнизами на три рівні (5-3-3). Основним пластичним елементом декору фасадів виступають палладіанські колони та пілястри коринфського ордеру, що проходять наскрізь через всі 5 поверхів (Рис. 2). Притримуючись власних принципів «червоної» або «пролетарської доріки», І. О. Фомін позбавляє класичний ордер баз під колонами, кривизни ентазису та декору на фризі. Між тим, загальні пропорції ордерів витримані «бездоганно» [3]. Площина фасадів основних об'ємів розділена фризами над третім поверхом – в один рівень з проїздами, утвореними римськими напівкруглими арками під симетричними баштами. Монумент Леніну розгорнений до Дніпра, висотою відповідає основним об'ємам та являється яскравою скульптурною домінантою – проект Фоміна єдиний з витриманих у неокласичному стилі конкурсних концептів, позбавлений додаткової скульптурної пластики по периметру споруд. Головні фасади будівель РНК і ЦК КП(б)У розвернуті до площі та підкреслені колонадою, що підтримує

консольний портик. Планувальна схема споруд типова для будинків даного типу і являє собою коридорну систему (Рис. 3). Зал засідань ЦК КП(б)У винесений в окремий об'єм, з'єднаний з будівлею двома переходами на другому рівні. Між тим, зал, розміщуючись з протилежного від площі боку, не порушує загальної симетрії композиції.

Однак, попри схвальні відгуки: «проект – один з небагатьох, що дають комплексне, гармонійно зв'язане рішення архітектоніки ансамблю і цілком закінчений цілісний, художньо відчутий образ, з вдалими перспективними ефектами й хорошим розміщенням архітектурних мас» [6], концепт бригади І. О. Фоміна піддається критиці. Урядова комісія, замовник конкурсу, не оцінила перспективного рішення функціонального розділення площі. У дусі наростаючого домінування ампірних тенденцій з притаманною їм пишністю та гігантоманією, лаконічний, витриманий проект Фоміна звинувачується, як і проект Заболотного, в зайвій сухості, відсутності парадності та помпезності.

Між тим, II тур конкурсу теж не вдовольнив керуючу еліту, яка постановила провести III заключний етап 1935 року. Участь у ньому взяли бригади І. О. Фоміна, К. С. Алабяна, С. В. Григор'єва, Д. М. Чечуліна, Й. Г. Лангбарда та інституту Укрцивілбудпроекту [3].

Проект Івана Фоміна зазнав ключових змін. У генплані основна вісь майдану повернулася до поставлених в завданні умов, площа Червоних героїв Перекопу більше не відділяється ризалітами периметральної забудови. Через розширення основної площі, змінюється трасування прилеглих вулиць, повністю ліквідуються існуючі оточуючі будинки (Рис. 4).

Споруди РНК і ЦК КП(б)У головними фасадами розгортаються в бік Дніпра. Зберігаючи первинну поверховість основних об'ємів та акцентуючі башти на кутах, споруди отримують П-подібні плани з більш розвиненими крилами по стороні схилу. Башти, зберігаючи тричасне членування, стають більш масивними за рахунок дворівневих бічних колонад висотою по два поверхи. Верхні рівні башт отримують периптерну колонаду. В оформленні пластики фасадів пілястри заміщуються тричетвертними колонами, які тепер доходять лише до 4-го поверху 5-рівневих основних об'ємів, підтримуючи розвинений карниз. Аркадні проїзди під баштами теж стають висотою у 4 поверхи відповідно. Останні рівні основних об'ємів декоровані невеличкими пласкими пілястрочками (Рис. 5). Загалом проектне рішення втрачає колишній динамізм та завершеність образу.

Будівництво урядового кварталу було призупинене після смерті Петрушанського й так і не відновилося. За проектом переможця, Йосипа Лангбарда, була зведена лише будівля РНК, сьгоднішнє Міністерство

закордонних справ. Хоча причин для зупинки було багато й вони, передусім – політико-економічні, очевидні прорахунки урядової комісії та критика сучасників зіграли в тому не останню роль. Академік Кілессо відмічає вкрай негативний вплив означеного проекту на загальну містобудівну концепцію Києва [2].

Паралельно з забудовою Урядового кварталу, у 1936 році розпочинається зведення Будинку Наркоматів УРСР архітекторів І. О. Фоміна і П. В. Абросімова та Будинку Верховної Ради В. Г. Заболотного з двох боків вулиці Кірова на розі Садової та Шовковичної відповідно. Фактично, таке рішення є компіляцією містобудівних концептів, запропонованих П. Ф. Альошиним та В. Г. Кричевським. Ці дві споруди, завершені у 1938 і 1939 роках, фактично стануть ядром зосередження державного адміністративного апарату Києва. Після відбудови міста по завершенню Другої світової, ця тенденція остаточно закріпиться.

Однак, таке рішення викликало і продовжує викликати ряд проблем та нарікань: якщо споруда Верховної Ради знаходиться в парку, перед площею та має відповідне її статусу композиційне та просторове вирішення, то будинок Наркоматів, нинішній Кабінет міністрів, фактично головним фасадом розміщений впритул до червоної лінії забудови вулиці. Архітектор М. І. Гречина у 1938 році зазначав, що «об'єми та їх загальна організація загалом розраховані на сприймання їх з далекої відстані, бо лише тоді можна відчутти всю велич цієї грандіозної споруди. Такий будинок вимагав широкого простору, однак, оскільки він обернений своїм головним фасадом на порівняно вузьку вулицю Кірова, його по суті нема звідки розглядати» [11].

Однак, враховуючи умови існуючої під забудову ділянки, варто віддати належне рішенню архітектора: головний фасад будівлі розгортається дугою, відсуваючись від лінії вулиці та утворюючи невеликий курдонер. Прийом, що був вже раніше випробуваний майстром у будинку на Карповці в Ленінграді [12]. «Вражаючи надмонументальним масштабом, композиція тим не менш динамічно спрямовується вгору і розгортається по увігнутій кривій головного фасаду» [4].

Будівля складається з головного 10-поверхового дугового корпусу та двох 7-поверхових крил, що портиками виходять на головний фасад (Рис. 6). Перші два рівні опоряджені рустованим камінням і відіграють роль цоколя. Продовжуючи лінію портиків, над 7-м поверхом головного фасаду проходить фріз, що відділяє в площині стіни верхні поверхи. Ритмічне членування продовжено фонтонем над 9-м поверхом, що проводить верхню межу основного пластичного оформлення головного фасаду – тричетвертних рустованих колон коринфського ордеру. У найкращих традиціях класичної античної архітектури, бокові корпуси опоряджені меншими за пропорціями та стильовим навантаженням іонічними колонами, виконаними за традицією Фоміна, у спрощеному варіанті «пролетарської доріки».

Десятий поверх головного фасаду ритмічно розлінований пласкими пілястрами, що продовжують лінії, задані колонадою. Кути портиків фланкують спарені колони – визначний творчий прийом зодчого [3]. Головний вхід підкреслений прямокутним порталом висотою у два поверхи у межах цоколя і дещо втрачається через заміну парадних дверей (в оригінальному рішенні двері були зі світлого дубу, що колористично надавало їм акцент [11]).

Будівля Ради Народних Комісарів одразу отримала визнання сучасників: «будинок звучить всією величчю своєї простої монументальної архітектури» [11].

Отже, Іван Олександрович Фомін проявив себе в Києві передусім як зодчий масштабних урядових споруд. Не лише реалізований будинок РНК, а й конкурсні концепти на забудову Урядового кварталу відіграли значну роль у формуванні майбутніх обрисів вітчизняної архітектури. Грандіозні амбітні проекти є віддзеркаленням стильових тенденцій, характерних для радянської архітектури середини 1930-х взагалі та архітектури УРСР зокрема. Виражаючи прагнення правлячої еліти до самозвеличення та розкриваючи глибокі соціокультурні зміни, перехід від авангардного конструктивізму до неокласики був процесом, що завершився виразною крапкою перемоги останньої. Київські проекти Фоміна представляють найвищий ступінь розвитку неокласики. І якщо в пропозиції на забудову Урядового кварталу ми можемо говорити про певну інволюцію стилістичного рішення, яка викликана суворими вимогами замовників конкурсу, то будинок Ради Народних Комісарів продемонстрував взірець зрілої, високої неокласичної архітектури. Майстру вдалося знайти золоту середину між схематичним аскетизмом своїх власних робіт середини 1920-х, відмічених не виправданою суворістю «червоної доріки», та декоративною поліфонією еkleктичного бароко, що часто прослідковується у псевдонеокласичних проектах кінця 30-х років.

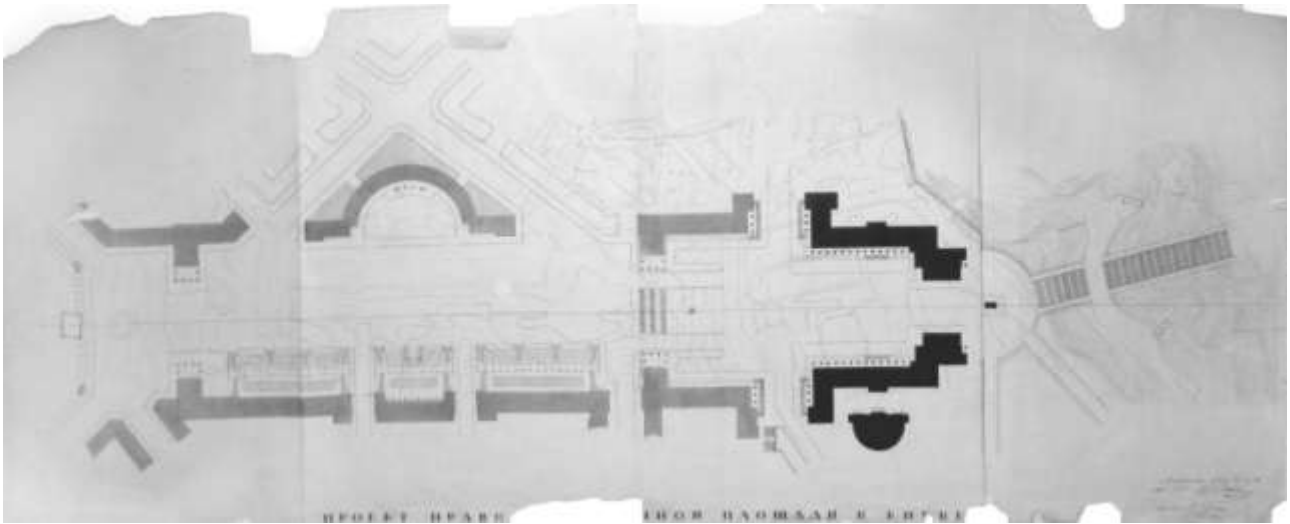

Рис. 1. Урядовий квартал у Києві. Генплан. II тур. Фото з матеріалів фондового відділу Національного заповідника «Софія Київська».

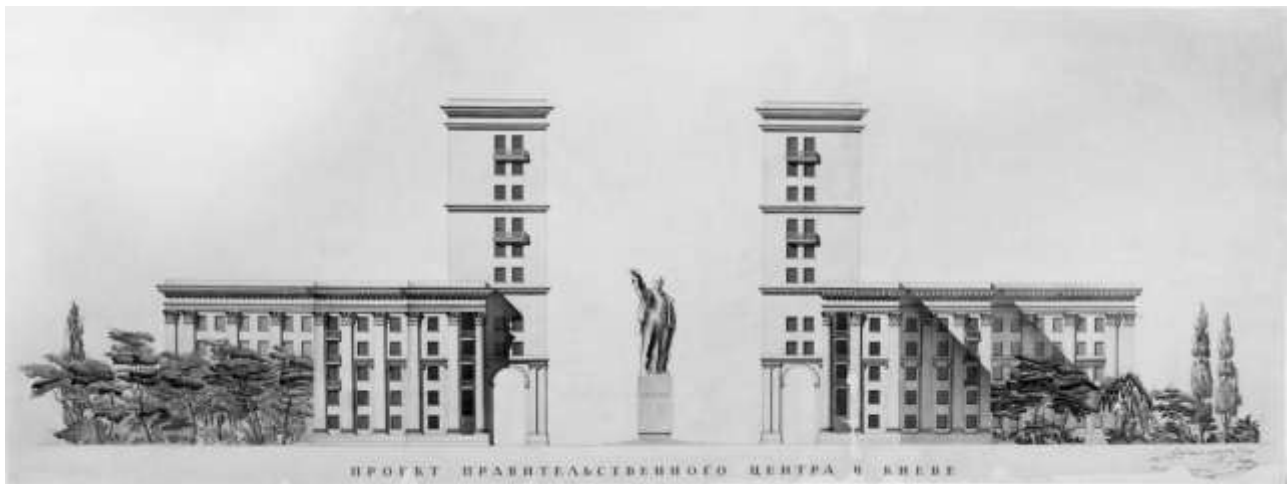

Рис. 2. Урядовий квартал у Києві. Фасад з боку Дніпра. II тур. Фото з матеріалів фондового відділу Національного заповідника «Софія Київська». Друкується вперше.

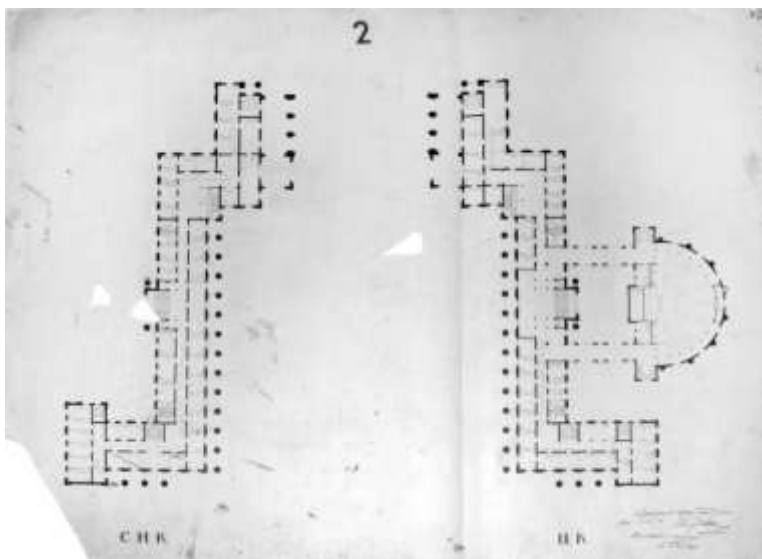

Рис. 3. Урядовий квартал у Києві. Плани 2 поверху РНК і ЦК КП(б)У. II тур. Фото з матеріалів фондового відділу Національного заповідника «Софія Київська». Друкується вперше.

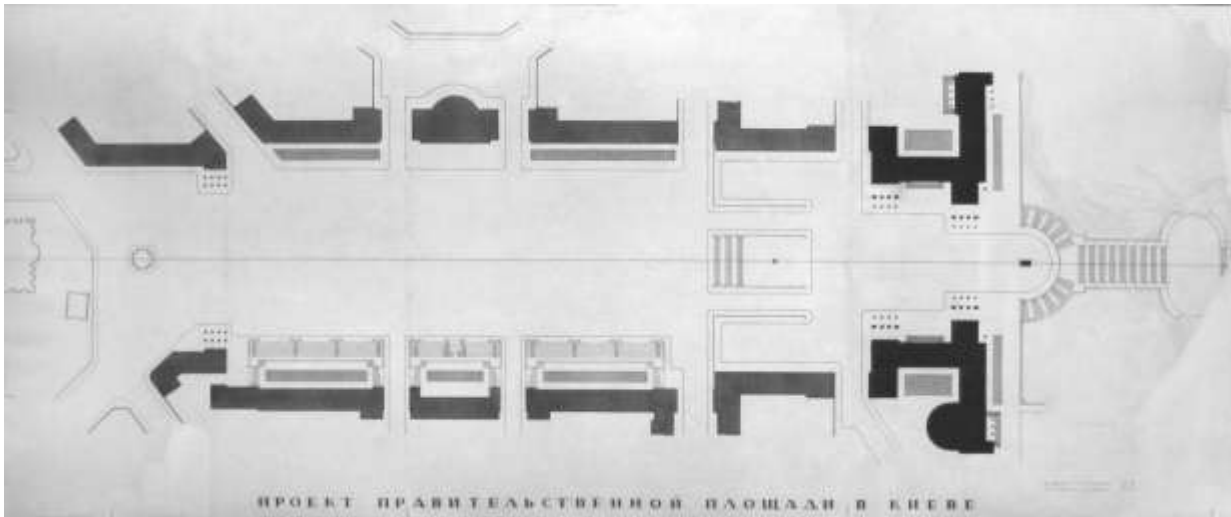

Рис. 4. Урядовий квартал у Києві. Генплан. III тур. Фото з матеріалів фондового відділу Національного заповідника «Софія Київська».

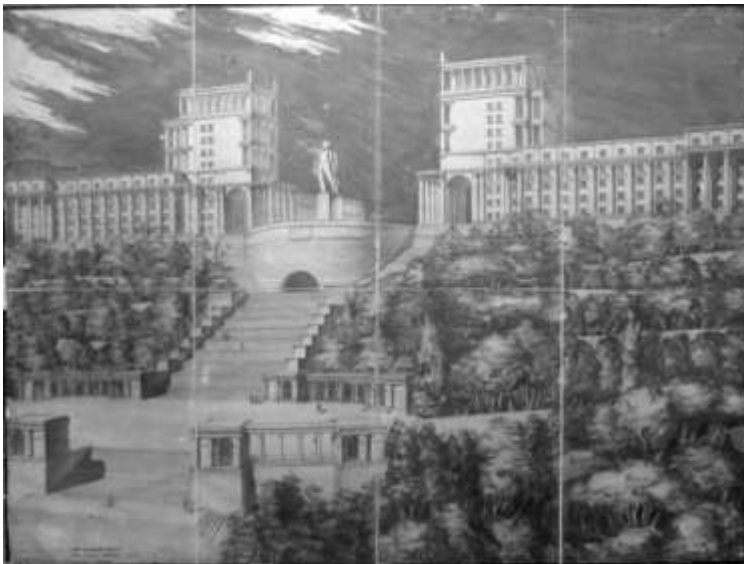

Рис. 5. Урядовий квартал у Києві. Перспектива з боку Дніпра. III тур. Фото з матеріалів фондового відділу Національного заповідника

Рис. 6. Будинок уряду УРСР в Києві. Мал. худ. А. В. Короткова. Архітектура Радянської України – 1938. – № 8.

Література

1. Марковский А. И. Философские аспекты в искусстве первой половины XX в. // Традиції і сучасны стан культуры і мастацтваў. У пяці частках, частка 2, Праблемы архітэктурны, выяўленчага і дэкаратыўна-прыкладнага мастацтва. Матэрыялы міжнароднай навукова-практычнай канферэнцыі. Мінськ, «Права і эканоміка», 2013. с. 100-105.
2. Килессо С. К. Проектирование центра Киева в предвоенный период. // Архитектура Киева. – К., 1982. – С. 53–54.
3. Ерофалов-Пилипчак Б. Архитектура советского Киева / Ерофалов-Пилипчак Б. — К.: А+С, 2010. – 638 с.
4. Рябушин А. В. Советская архитектура / А. В.Рябушин, И. В. Шишкина. — М.: Стройиздат. 1984. — 217 с.
5. Історична ухвала XII з'їзду КП(б)У...// Соціалістичний Київ: Журнал київської міської ради робітничих, селянських та червоноармійських депутатів. –К., –1934. – № 1–2. – С. 1.
6. Молокін. А. Г. Проектирование правительственного центра УССР в Киеве // Архитектура СССР – 1935. – № 9. – С. 11–28.
7. Протокол заседания Киевского губревкома от 27 декабря 1920 г. № 95-а, п.1 «О переименовании улицы или площади в городе в память погибших при Перекопе» // Державний архів Київської області. Ф. Р-1, оп. 2, спр. 9, арк. 99.
8. Проекти планування урядового центру в місті Києві. // Соціалістичний Київ: Журнал київської міської ради робітничих, селянських та червоноармійських депутатів. – К., 1934. – № 3–4. – С. 1–4.
9. Тит Г. Втрачені архітектурні пам'ятки Києва / Тит Г. — Вид. 2. Нью Йорк, 1987. 64 с.
10. Столиця будується: план житлово-адміністративного будівництва Києва. // Соціалістичний Київ: Журнал Київської Міської Ради Робітничих, Селянських та Червоноармійських депутатів. — К., 1934. — № 3-4. — С. 5.
11. Гречина М. І. Будинок Уряду УРСР / М. І. Гречина. — Архітектура Радянської України — 1938. — № 8. — С. 5–12.
12. Рябушин А. В. Гуманизм советской архитектуры / А. В. Рябушин. — М.: Стройиздат, 1986. — 374 с.: іл.

Аннотация. Творчество Ивана Александровича Фомина в Киеве 30-х годов XX столетия. Последовательные тенденции развития «красной дорикки» в проектах Правительственного квартала и дома Совета Народных Комиссаров УССР.

Ключевые слова: Неоклассика, ампи́р, конкурс, Правительственный квартал, дом Совета Народных Комиссаров УССР, Фомин.

Abstract. Creativity of Ivan Fomin at Kiev 1930th. Tendencies of development of "proletarian classicism" in the projects of Government Quarter and building of Commissariats.

Key words: Neoclassical, Empire, competition, Government Quarter, Fomin.